

Balassi versgyűjteményének rekonstrukciója

Régi szövegek esetében a megértést nehezítő kommunikációs zavarok jellemző formái a hiányok. Egy adott forrás esetében a poétikai funkciót nem hordozó hiányok vagy fizikai hiányok, melyek magában a forrásban keletkeztek, vagy szöveghiányok, amelyek a forrás létrejöttkor rögzültek a forrás őseinek fizikai hiányai vagy a másolók pontatlansága folytán. (1)

Egy adott forrás hiányainak vizsgálata tehát nemcsak magának a forrásnak a hiányairól tájékoztat, hanem a forrás őseinek hiányairól is árulkodik. A *Balassa-kódex* hiányainak elemzésével tehát a kódex forrásának hiányairól is képet kaphatunk. Ezek fizikai leírása fogódzót adhat a poétikai elméletek felállításához, aminek segítségével meg tudjuk határozni, hogy milyen elméletek képzelhetők el, és melyek eleve kizárhatók.

Mielőtt rátérnénk a kódex hiányainak vizsgálatára, a kutatás egész folyamatában tekintsük érvényesnek a következő általánosan elfogadott megállapításokat:

- A kódex másolás lapról lapra történő mechanikus másolás volt. (2)
- A másolók szándékuk szerint hüek a forráshoz (szándékosan nem számoznak át, nem írják át semmit).
- A másolók takarékosan bánnak a papírral. (3)
- A másolók helykihagyásai tudatosak. (4)
- Ahol jelenleg fizikai hiányok vannak, ott szöveghiányoknak is kell lenniük.

A Balassa-kódexben előforduló fizikai hiányok megállapítása

A kódexben durva fizikai beavatkozásnak nincs nyoma. Állománya a bekötés előtt csonkult. (5) Ezért a hiányok megállapítását logikai úton kell elvégeznünk. Fizikai hiányokat azok a kutatók is feltételeztek, akik magát a kódexet nem vehették kezükbe. Nekik még nem volt módjuk a hiányok pontos feltérképezésére, hiszen nem vizsgálhatták meg sem a kódex ívfüzetetését, sem a vízjeleit. Ezt a munkát azóta többen is elvégezték. (6) A vízjelek és az őrszavak *együttes elemzésével* pedig megállapíthatjuk az ívfüzetek lehetséges hiányait.

A Balassa-kódex másolására kétfajta vízjelű papírt használtak. Az egyik a 172. lapig tartó, kettős vízjelű papír, a másik, a 173–184. lapok iróanyaga, szimpla vízjelű papír. (7) Az utóbbiból csak egyetlen ívfüzet készült, ez a kódex utolsó ívfüzete.

Egy ívből a Balassa-kódex formátumában egy négyleveles ívfüzet hajtogatható. Az egész ívekből felépülő ívfüzetek levélszámának tehát mindig négyvel oszthatónak kell lennie.

A kettős vízjelű ívek hajtogatásakor egy ívből a negyedvízjelek sorrendje szerint négyféle ívfüzet állítható elő. Ha *A*-val, *B*-vel, *C*-vel és *D*-vel jelöljük (8) a negyedvízjeleket, a következő variációk lehetségesek:

1. A – B – C – D,
2. B – A – D – C,
3. C – D – A – B,
4. D – C – B – A.

Az A – D és a B – C egymástól egy-egy fizikailag el nem választható levélpár. Az ívfűzet tehát formailag úgy néz ki, mintha vagy egy A – D levélpár belsejébe lenne illesztve egy B – C levélpár, vagy fordítva, egy B – C levélpár belsejébe lenne illesztve egy A – D levélpár. A harmadik variáció a második, a negyedik variáció pedig az első eset megfordítása.

Az ívfűzetek keletkezhetnek az összehajtott ívek egymásba illesztésével, vagy az ívek együttes hajtásával. Mivel a variációs lehetőségek száma viszonylag nagy, nem térünk ki az összes lehetőség ismertetésére, elegendő, ha csak a kérdéses esetekben vizsgáljuk meg a vízjelek sorrendjét. Fontos megjegyeznünk, hogy az ívfűzet épségének megállapításához a levélpárok kapcsolódása miatt elég az ívfűzet egyik felének épségét belátnunk. Ha az ívfűzet egyik fele fizikailag hiánytalan, az ívfűzet másik felében sem lehetnek ilyen jellegű hiányok.

*A Balassa-kódex másolására
kétfajta vízjelű papírt
használtak. Az egyik a 172. lapig
tartó, kettős vízjelű papír,
a másik, a 173–184. lapok
íróanyaga, szimpla vízjelű papír.
(7) Az utóbbiból csak egyetlen
ívfűzet készült, ez a kódex
utolsó ívfűzete.*

A hiányok keletkezhetnek a levelek (levélpárok) véletlen kihullásával vagy azok tudatos eltávolításával. Az első esetben általában a belső, illetve a szélső levélpárok veszélyeztetettek, a másodikban potenciálisan bármelyik levél kitéphető akár a párlevele nélkül is. Látszólagos hiány keletkezhet a levélpárok átcsoportosításával is, ekkor azonban egy másik helyen látszólagos többletnek kell jelentkeznie. Megjegyzendő, hogy a látszólagos többlet miatt a szövegösszefüggés hiánya első pillantásra hiánynak is tűnhet.

Ezenkívül különbséget kell tennünk a másolat íróanyagának csonkulása és a másolat csonkulása között. Az első esetben arról van szó, hogy az ívfűzetelés és a vízjelek alapján megállapíthatjuk egy vagy több levélpár hiányát (pl. egy A – A – B – C – D – D negyedvízjelezésű ívfűzetből bizonyosan hiányzik egy B – C levélpár), (9) és a negyedvízjelek sorrendje alapján meghatározhatjuk a csonkulás lehetséges helyeit (az adott példánál maradvá A – A – B – B – C – C – D – D lehetett az eredeti sorrend, ha együtt hajtották az íveket és a külső ív csonkult; A – A – B – B – C – C – D – D, ha együtt hajtották az íveket, de hiányzó levélpár a belső ív része volt; A – B – A – B – C – D – C – D, ha az íveket azonos irányba hajtották, majd egymásba illesztették; B – A – A – B – C – D – D – C, ha az íveket ellentétes irányba hajtották, majd egymásba illesztették), az eredeti állapotot azonban nem tudjuk meghatározni, mert a levelek a csonkuláskor még tartalmaztak szöveget. Az ilyen csonkulás – mivel szöveges részt nem érint – nem számít hiánynak. A másik esetben viszont írást tartalmazó vagy írás részére fenntartott levelek (10) tűntek el; a szöveg alapján általában el lehet dönteni a hiány pontos helyét.

A Balassa-kódex első nyolc ívfűzete (a – h) (11) ép, az őrszavazás, illetve a versszöveg folyamatos, itt hiányt nem kell feltételeznünk. (12) A h ívfűzet végén (128. p.) kitett őrszó („Ki érdemem”) azonban már nem a kódexben következő 129. lapon kezdődő i ívfűzetben kezdődő szövegre utal („kit csak”). A hiány a legegyszerűbben az i ívfűzet hiányával magyarázható. Magyarázható lenne még hiányzó ívfűzettel (ami terjedelmi okok miatt nem valószínű), vagy a megelőző h ívfűzet szélein levő hiánnyal. A h8-as ívfűzet a 113. lapon kezdődik, és a 128-on ér véget. A 113. lap a nagy crux (99–116. p.) utolsó negyedébe esik. Az ötödik kéz a 112. és 113. lapokra folyamatosan másolja a Zrinyi-szöveget, ha itt laphiány volna, annak az ötödik kéz munkája előtt kellett volna keletkeznie. A 127. lapon kezdődik a 75. számú ének, a 129-en egy új ívfűzet, amelynek második lapján (130. p.) a 3. Célia-ének található. A szakirodalom álláspontja a 129. lap előtti hiányt illetően megoszlik (13) – van, aki a Célia-ének közül az elsőt és a második elejét tartja

hiányzónak, (14) van, aki szerint csak az első eleje hiányzik. (15) A szövegek hiányai tehát megengedik, hogy ide fizikai hiányt tételezzünk fel. Azonban ha a h ívfűzet szélein hiány van, akkor a jelenleg nyolcleveles h ívfűzetnek eredetileg vagy tizenkét-, vagy tizenhatleves ívfűzetnek kellett volna lennie. A h ívfűzet vízjeleinek leírása a következő (dőlt illetve álló betűk jelöli a különböző ívekhez tartozó vízjeleket):

$$A - D - C - B - C - B - A - D.$$

Látható, hogy az ívfűzetet az ívek együttes hajtásával hozták létre, mert a „külső” vízjelek a „belsőkkkel” alkotnak egy ívet. Az is látható, hogy a vízjelek az ívek hajtásakor nem párhuzamosan fedték egymást, mert az azonos betűk nem egymás mellé kerültek. A h ívfűzet eleje beleesik az ún. „nagy cruxba”, ide tehát elméletileg rekonstruálhatunk kihullott lapokat. Ha h tizenkétleves ívfűzet volt, akkor vagy azt feltételezzük, hogy a rekonstruálandó tizenkétleves ívfűzetet a jelenleg is létező nyolcleves ívfűzet egy azóta elveszett négyleves ívfűzetbe való illesztésével hozták létre, ami kicsit nehézkes megoldás, vagy a harmadik ív együttajtogatásával, ekkor azonban h közepére is kellene lapokat rekonstruálnunk, azaz a h ívfűzet közepén is hiánynak kellene lennie, de ez a hiány a szöveg folyamatossága (kített őrszó) miatt elképzelhetetlen. Valószínű tehát, hogy a h ívfűzet nem tizenkétleves volt. Tizenhatleves ívfűzet feltételezése esetén pedig már túlságosan sok levélpár hiányát kellene elképzelnünk. Következésképp a h és az i ívfűzetek határain hiányt jelző hibás őrszó az i ívfűzetben mutatkozó hiányra utal. Az i ívfűzet jelenleg nyolcleves, a 129. lappal kezdődik („Kit csak azért mivel” töredékesen kezdőd Célia-ének), és a 144. lappal („Forog az szerencse”) (16) végződik. A közepén nem lehet hiány az őrszó helyesége miatt. A jelenleg meglévő két ív egymásba illesztve alkotja az ívfűzetet; jelekkel:

$$C - D - B - A - D - C - A - B$$

Valószínű, hogy az ívfűzet széleiről két-két levél (négy-négy lap) hiányzik, a rekonstruált ívfűzet jelekkel:

$$* - * - C - D - B - A - D - C - A - B - * - *$$

ahol a csillaggal jelölt vízjelek a fentebb leírt négy sorrend valamelyiknek megfelelően csoportosulva szerepelnek egy íven.

A k ívfűzet jelenleg tizennégy levélpárból áll, sem a szélein, sem a közepén nincsen őrszó. A vízjelek képlete:

$$A - C - D - C - D - B - A - D - C - A - B - A - B - D$$

Valahová be kell pótolnunk egy B – C vízjelű levélpárt. Bár az őrszó az ívfűzet közepén hiányzik, sőt sokszor az ívfűzet belsejében is, a levélpárok elválaszthatatlansága miatt a belső levélpárok között nem képzelhető el hiány. Az ívfűzet közepének (158–159. p.) csonkulása is kizárható, mivel a 157. lapon tízes sorszámmal elkezdett „Ó szegény megromlott” kezdetű ének kifér a 158. lap aljáig terjedő üres helyre. Azonkívül akkor magyarázható a legegyszerűbben az ívfűzet keletkezése (együttajtogatás), ha az ívfűzet széleire rekonstruáljuk a hiányzó levélpárt. Jelölve a vízjelek ívek szerinti megoszlását:

$$B - A - C - d - c - D - B - A - D - C - A - b - a - B - D - C$$

A meglévő k¹⁴-es ívfűzet helyett eredetileg tehát egy k¹⁶-os ívfűzetnek kellett léteznie. Mivel a 144–145. és a 172–173. lapok között pontosan meg nem határozható hiányok

vannak, esetleg elképzelhető az is, hogy a hiányzó B – C levélpár még a szövegek bemásolása előtt esett ki.

A kódex utolsó l-jelű ívfüzete, mely a 173–194. lapig terjed, szimpla vízjelű papírból készült jelenlegi formájában három levélpárból áll.

Hajtogatáskor a négy levélből csak az egyikre esik vízjelet tartalmazó rész, a másik három egyformán vízjeltelen. Mivel a vízjelet tartalmazó rész a négy levél bármelyikére eshet, a hajtogatásnak négyféle módja lehetséges. Két ív hajtogatásánál kétféle módszer lehetséges: vagy egybefogva, vagy külön-külön hajtogatjuk az íveket. Ha egybefogva hajtogatjuk, akkor a hajtogatás kezdetén vagy fedik egymást a vízjelek a két íven, vagy nem. Nem áll szándékunkban ismertetni itt az összes variációs lehetőséget, hiszen az adott helyzetben ennek nincs gyakorlati jelentősége, elég csak azt megértenünk, hogy

az ívekből hiány nélkül nem hajtogatható hatleves ívfüzet, továbbá, hogy a vízjeles és a vízjeltelen lapok arányának 1:3-hoz kell lennie.

Varjas Béla is hiányt állapított meg a 172–173. lapok között, és hét-nyolc levél elveszését tételezi fel, mondván, hogy a háromhasábos másolással „tíz ének számára öt lap (17) túl kevés, amikor előtte hat lap (162–167.) mindössze négy ének számára volt elég”. (18) Folytatva a gondolatmenetet: tíz hiányzó éneknek összesen tizenöt lapnyi helyre lenne szüksége, ami éppen hét-nyolc levél terjedelmű. (19) Viszont a szöveg egy részének bemásolására rendelkezésünkre áll a Varjas által is említett öt lap, tehát nem tizenöt (hét-nyolc levél), hanem csak tíz rekonstruálható lappal (öt levél) kell számolnunk. Bár az őrszók néhol nincsenek kitéve, (20) az ívfüzet szövege folyamatos, hiányok tehát csak az ívfüzet szélein képzelhetők el.

A 172–173. lapok közé bepótolandó öt levélből egyet a megelőző k ívfüzetbe kell bepótolnunk, (21) egy másiknak pedig az ívfüzetezés törvényszerűségei miatt (22) az l ívfüzet jelenleg is meglévő íveihez kell tartoznia. A 172–173. lapok között

A Varjas által becsült tizenöt lap helyett meg kell elégednünk tizenhárommal vagy tizenhéttel – az egyik éppolyan valószínű, mint a másik. Ha nem feltételezünk szövegelőtti csonkulást és ha

a legvalószínűbb rekonstrukciós megoldásnak azt tekintjük, amelyik a lehető legkevesebb levél pótlásával az elképzelhető legnagyobb hiányt rekonstruálja az adott helyen (a 172. és a 173. lapok között), akkor a hiányzó ívfüzet feltételezése tűnik

a legvalószínűbbnek. Nem tudjuk azonban megmondani azt, hogy a másoló mikor kezdte folytatni a másolást a kihagyott lapokon, azaz volt-e szöveg az esetleg létező x4 ívfüzetben. Ha nem, hiánya érthető – létezése kevésbé.

még három levél hovatarozását kell megállapítanunk. Három levél viszont nem elegendő teljes ívek rekonstruálásához. Ez a három levél nem lehet a k ívfüzet része. Vagy az l ívfüzet részét alkották, vagy egy, a k és l ívfüzetek közé eső elveszett ívfüzet részei voltak. Az l ívfüzet részét alkotva, az ívfüzet végére eső, velük együtt szintén hiányzó árleveleikkel együtt egy ívhez sok, kettőhöz azonban kevés levélpárt alkotnak. Vagy eggyel kevesebb, vagy eggyel több levélpárt kell feltételeznünk, ami azt jelenti, hogy a 172–173. lapok közé eggyel több, vagy eggyel kevesebb levelet kell rekonstruálnunk. Ha eggyel több levelet rekonstruálunk, és az újabb levelet is az l ívfüzet részének tekintjük, egy eredetileg tizenhatleves ívfüzetet kapunk; ha eggyel kevesebbet rekonstruálunk, akkor pedig egy eredetileg tizenkétleves l ívfüzethez jutunk. A harmadik lehetőség szerint a k és az l ívfüzet közül elveszett, hiányzó ívfüzet részeinek tekintjük a kérdéses három levelet. Ezt önálló ívfüzeté egy fél levélpár (egy levél) hozzáadásával egészíthetjük ki.

Ha k^{14} helyett k^{16} -os ívfüzetet tételezünk fel, és az I ívfüzetet tizenhatlevelésnek rekonstruáljuk, akkor a 172. és a 173. lapok közé összesen 12 lapot pótolhatunk be; ha tizenkétlevelésnek, akkor 8 lapot pótolhatunk be; ha pedig egy elveszett négylevelés ívfüzetet és nyolclevelés I ívfüzetet tételezünk fel, akkor megint 12 lapot pótolhatunk be. A lapok bepótlásával a 167. lapon kezdődő Rimay-ének („Udvar s irigy tiszték”) és a 173. lapon kezdődő 31. számmal jelzett Rimay-ének („Kedvező szemeddel”) között az első esetben összesen 17 lapnyi, a második esetben 13 lapnyi, a harmadik esetben újfent 17 lapnyi helyet kapunk.

A Varjas által becsült tizenöt lap helyett meg kell elégednünk tizenhárommal vagy tizenhéttel – az egyik éppolyan valószínű, mint a másik. Ha nem feltételezünk szöveg-előtti csonkulást, (23) és ha a legvalószínűbb rekonstrukciós megoldásnak azt tekintjük, amelyik a lehető legkevesebb levél pótlásával az elképzelhető legnagyobb hiányt rekonstruálja az adott helyen (a 172. és a 173. lapok között), akkor a hiányzó ívfüzet feltételezése tűnik a legvalószínűbbnek. Nem tudjuk azonban megmondani azt, hogy a másoló mikor kezdte folytatni a másolást a kihagyott lapokon, azaz volt-e szöveg az esetleg létező $x4$ ívfüzetben. Ha nem, hiánya érthető – létezése kevésbé. Ha pedig azt tekintjük a legjobb rekonstrukciónak, amelyik a legkevesebb rekonstrukciós mozzanattal oldja meg a problémát, akkor azt kell valószínűnek tartanunk, hogy az I ívfüzet eredetileg tizenkétlevelés ívfüzet volt.

A Balassa-kódex lapállományának rekonstrukciója

A hiányzó levélpárok pótlásával a Balassa-kódex képe a következőképpen alakul:

- a^1 -es ívfüzet (1–8. lap);
- b^8 -as ívfüzet (9–24. lap);
- c^8 -as ívfüzet (25–40. lap);
- d^8 -as ívfüzet (41–56. lap);
- e^8 -as ívfüzet (57–72. lap);
- f^8 -as ívfüzet (73–88. lap);
- g^{12} -es ívfüzet (88–112. lap);
- h^8 -as ívfüzet (113–128. lap);
- i^{12} -es ívfüzetet kell feltételeznünk (I–IV., 129–144., V–VIII. lap) a meglévő i^8 -as ívfüzet (129–144. lap) helyett; (24)
- k^{16} -os ívfüzetet kell feltételeznünk (IX–X., 145–172., XI–XII. lap) a meglévő k^{14} -es ívfüzet (145–172. lap) helyett;
- l^{12} -es ívfüzetet kell feltételeznünk (XIII–XVIII., 173–184., XIX–XXIV. lap) a meglévő l^6 -os ívfüzet (173–184. lap) helyett.

Ha az i^8 -as ívfüzet helyett i^{12} -es ívfüzetet tételezünk fel, akkor a Célia-versek terjedelmét figyelembe véve a Célia-verseknek a IV. lapon kellett kezdődniük. Tehát a 128. lap után három lapnyi hely marad, ahová a 75. ének befejezésével együtt még kb. 2 ének férhet ki. (25) Gyakorlatilag tehát a kódex első részében található énekek számozása egészen 77-ig is mehet. Ebben az esetben a $3x33$ -as és $2x33$ -as poétikai elméletek (26) bizonytalanabbá válnak, hiszen a 33. ének után következő prózai megjegyzés által elveszettnek mondott két Balassi-éneket az első 33-hoz adva, és az ide esetleg bepótolható két Balassi-éneket a második 33-hoz adva a $2x$ vagy $3x33$ -as kompozíció híveinek inkább egy $2x35$ -ös kompozíciót kellene emlegetniük. Sőt, ha a kódex számozásához ragaszkodni kívánunk, akkor még a „75 versből álló gyűjtemény” (27) helyett is több mint 75 énekekkel kell számolnunk. Ha i^8 helyett i^{12} -es és k^{14} helyett egy k^{16} -os ívfüzetet tételezünk fel, akkor ennek a két ívfüzetnek a találkozásánál összesen 6 lapot pótol-

hatunk be, ahová még kb. 4 ének férne ki. Tehát a Célia-énekek után és a Rimay-rész előtt összesen 12 éneknek van hely (8 jelenleg is ott található). Ami azt jelenti, hogy a kódex Balassi-részében összesen 99 éneknek lenne helye. A 99-es szám ismerősen csenghet a 3x33-as hipotézis után. A dolgozat azonban szándékunk szerint éppen arról szól, hogy a versek száma ugyanekkora valószínűséggel lehet éppen 98 is. Pontos érték híján minden számszimbolikus kombináció csupán találgatás.

A Balassa-kódex szöveghiányainak rekonstrukciója

A szöveghiányokkal foglalkozva nem hagyhatjuk figyelmen kívül az ún. „kis cruxot”. Az 50. lapon kezdődő, 30. számmal jelzett ének és az 55. lapon kezdődő, 33. számmal jelzett ének között a másolás folyamatos, mégis hiányoznak versek a 31. és a 32. énekekből. A 31. ének teljes egészében elveszett. Klaniczay Tibor gondolatmenete szerint szerelmes vers (28) volt. A 32. ének utolsó versszaka a kódexben a 30. ének befejezéséig szerepel. Szövegét az *Istenes énekek* nyomtatott kiadásaiból ismerjük. Az itt mutatkozó szöveghiányok nem a *Balassa-kódex*, hanem az 1610-es, esetleg az 1589-es másolatok rekonstrukcióját érintik, hiszen a szöveghiány keletkezése a másolás során vagy azt megelőzően (29) történhetett. A kis crux keletkezésének általánosan elfogadott magyarázata (30) szerint a kódexet másol első kéz (vagy az 1610-es másoló) tévedésből kettőt lapozott, miután leírta a 30. ének („Mire most barátom azon kérdezkedel”) lap aljára eső 111. sorát. Ezért a 30. ének a 31. („Áldj meg minket Úristen”) utolsó versszakával fejeződik be. A 31. ének pedig hiányzik. (31) Azonban *Décsi Lajos* szerint a forrásszövegben történhetett lapkihullás. (32) *Vadai István* szerint a szöveghiány ezzel jobban magyarázható. (33)

A kódexben az első olyan rész, ahol a Balassi–Rimay szövegeket másoló kezek üres helyet hagynak, az 55. oldalon kezdődik a 33. ének befejezetlenségével. Az ének terjedelmének megfelelő hosszúságú hely van kihagyva az 55. és az 56. lapokon.

A kódexből hiányzik a 36. ének. A 35. ének a 60. lapon végződik, s ugyanezen a lapon kezdődik el a 37. számú ének. A hiányzó 36. ének tartalmát egy rövid prózai szöveg ismerteti, amelynek a számozás ugrása (35. ének, prózai szöveg, 37. ének) miatt vers-értéke van, ellentétben a 33. ének után az 57. lapon található megjegyzésben említett két énekekkel („Vajon meddig akarsz engem kesergetni”; „Láss hozzád üdvösségemnek Istene”).

A következő hiány a 61. ének után kezdődik a 97. lapon. A 33. énekhez hasonlóan csak az első versszakot írta le a másoló, itt a negyedik kéz, a 33. éneknél pedig az első kéz. A 97–98. lapra kifér a 61. sorszámú jelzett vers. A 99. laptól a 117. lapon kezdődő 71. énekig tart az ún. „nagy crux”. A kódexnek ebben a részében fizikai hiány nincs. (34) A 99. lap prózai megjegyzése Balassi másik könyvéről tesz említést, amely ekkor tíz istenes éneket foglalt magába. Az üresen hagyott 100. lap után, a 101. lap tetején elkezdődik a 62. ének („Nincs már hová lennem”), majd a lap alján a 63., amelyiknek csak az első strófáját másolta le a másoló a 102. lapra („Az én jó Istenem”). *Orlovsky Géza* ide ívfordulást tételez fel, (35) amit azonban a vízjelek vizsgálatával (36) el kell hogy vessünk.

A kódex 62. és 63. számmal jelzett éneke istenes vers. *Bóta László* a rendezetlen bártfai kiadás használatát feltételezve próbálja magyarázni a kódex „nagy crux”-át. (37) *Klaniczay Tibor* a rendezett váradai–löcsei kiadásstílusok alapján úgy gondolja, hogy világosan meghatározható a „másik könyv” és a kódex kilenc istenes énekének viszonya. Arra a kilenc helyre nem a „másik könyv” verseit másolták be, hanem a Balassi által előbbi könyvének egyes verseiből és az 1589 nyarán szersztt istenes énekeiből összeállított kilenc éneket. (38) *Köszeghy Péter* pedig a kilenc éneket a „másik könyv” 10–1 énekekével azonosítja. (39)

Az ezután következő szöveghiányokról a fizikai hiányokkal kapcsolatban már esett szó, kivéve a Rimay-rész 10. énekét („Ó szegény megromlott”), amelynek a másoló

ugyanúgy üres helyet hagy ki, mint a 33. vagy a 61. éneknek. (Ezt a részt megint az első kéz másolja.) (40) A 160. lapon a 12. sorszámú éneknek („Katonák hadnagya”) szintén csak az első strófáját írja le. A teljes ének kifér a 160. lapra. A 161. lapon „Szép egynéhány szerelmes versek” cím alatt az „Én édes Ilonám” kezdetű ének következik, és a 162. lapon elkezdődik a 16. számmal jelzett ének. Az itteni szöveg hiány sem magát a kódexet érinti, hanem a források valamelyikét. Mivel a Rimay-részben számozás nélküli, betoldott énekekkel nem találkozunk, nem zárhatjuk ki, hogy az „Én édes Ilonám” kezdetű ének a forrásban a 15. számot viselte. Viszont a forrásnak csonkulnia kellett, ennek következtében hiányzik a 13. és a 14. ének, illetve az „Én édes Ilonám” kezdetű ének esetleg lap aljára kerülő sorszáma. Abban az esetben, ha egy ilyenfajta csonkulást képzelünk el, nem zárhatjuk ki annak a lehetőségét, hogy a 13. és a 14. számú énekek is szerelmes énekek lehettek. Természetesen elképzelhető az a lehetőség is, amelyre hivatkozva Ács Pál felállítja a Rimay tízes szerelmes ciklusát, mely szerint a forrás a 16. számmal jelzett ének előtt, a „Szép egynéhány szerelmes versek” után csonkult. (41) Ács Pál feltételezése szerint az „Én édes Ilonám” kezdetű ének nem kapott sorszámot. Mint mondja, „nem ez az egyetlen est, hogy számozatlanul iktatnak be egy tételt két számozott költemény közé, gondoljunk Balassi »Valahány török bejt« című kisciklusára, melyet a 73. és a 74. ének közé írtak be.”. Véleményünk szerint azonban a „Valahány török bejt” számozatlansága kivételes eset. Ugyanis a kódexben a számozás még a kihagyott énekek esetében is folyamatos, a Balassi-részben a számozott versek között számozatlanul csak a „Valahány török bejt” szerepel, és egyáltalán nem bizonyos, hogy számozatlansága kompozíciós szándékot tükröz. Más számozatlan versek a Célia-énekek (42) után, illetve a kódex végén a „mostani poéták”-részben szerepelnek. Mivel számozott részben számozatlanul csak kivételes esetben kerülhet

verses szöveg, azt kell valószínűbbnek tartanunk, hogy az „Én édes Ilonám” kezdetű ének is számozott volt az eredetiben, de sorszámát az eredeti forrás csonkulása miatt a Balassa-kódexben már nem tarthatta meg. Ha volt sorszáma, akkor ez az után folyamatosan következő 16. számú ének miatt csak a 15. sorszám lehetett. (43) Ennek következtében a forrás csonkulása csak az „Én édes Ilonám” kezdetű ének előtt jöhetett létre. Ez az elképzelés egy mozzanattal, a forrás csonkulásával két problémát old meg: a vers előtt hiányzó énekekét és a vers számozatlanságát. (44)

A „mostani poéták” verseit tartalmazó részben a negyedik kéz írását a 181. lapon váltja fel a hatodik kéz, akinek a kézírásával a kódex a 184. lapon ér véget. Az általa másolt szöveg vége elképzelhető itt is, illetve a hiányzó lapokon is. Elméletileg nem kizárható, hogy a kódex nem ér véget az I. ívfüzetrel.

A feltűnőbb hiányokat tekintve érdekes rendszeresség figyelhető meg a kódexben. Az első részben, a számozott Balassi-versek másolása során az első kéz rögzíti a kis cruxot, majd a negyedik kéz a nagy cruxot, legvégül pedig nehezen áttekinthető, számozatlan versek következnek. A másik részben, a számozott Rimay-versek másolása során az első kéz rögzíti a „Rimay-rész kis cruxát”, (45) majd a negyedik kéz a „Rimay-rész nagy cruxát”, (46) legvégül pedig a „mostani poéták” nehezen áttekinthető, számozatlan ver-

A kódexből hiányzik a 36. ének. A 35. ének a 60. lapon végződik, s ugyanezen a lapon kezdődik el a 37. számú ének. A hiányzó 36. ének tartalmát egy rövid prózai szöveg ismerteti, amelynek a számozás ugrása (35. ének, prózai szöveg, 37. ének) miatt vers-értéke van, ellentétben a 33. ének után az 57. lapon található megjegyzésben említett két éneggel („Vajon meddig akarsz engem kesergetni”; „Láss hozzám üdvösségemnek Istene”).

sei következnek. Ha hiszünk abban, hogy a poétikai szándék szükségszerűen teremti meg a maga formáját, akkor bizonyosak lehetünk abban, hogy a hibáknak és a zavaros helyeknek ezt a párhuzamos felépítését az a szándék hozta létre, amelyik a mester versei után helyezte a hú tanítvány verseit!

Jegyzet

- (1) Ez a dolgozat a szegedi József Attila Tudományegyetemen immáron harmadik éve működő, Vadai István vezette Balassi-szeminárium munkájára épül, az ott végzett munka egyik összefoglalója.
- (2) A forrást hasonló formátumúnak tételezzük fel, mint a Balassa-kódexet.
- (3) Varjas Béla a Balassa-kódex faksimiléjének előszavában kétszer magyaráz bizonyos másolási helyzeteket papírirányal. (Varjas Béla, *Balassa-kódex*, Bp. 1944.) Egyszer a Rimay-szövegek háromsábos másolását (162–167. és 173–175. lapok, a 168–172. lapokat a negyedik kéz üresen hagyta, valószínűleg ide is háromsábos másolást tervezett.) XXV. p. Varjas ezenkívül feltételezi, hogy az ötödik kéz csak azért másolta a *Zrínyi-szövegeket* a kódex üresen maradt oldalaira (a 102. lap közepétől a 116. lap aljáig, a 158. lap négyötöd részén és a 168–172. lapokon), mert laphiánnyal küszködött. XXIX. p. – *Balassi-kódex*. Közzéteszi: *Varjas Béla*. Budapest, 1944.
- (4) A nyomtatásban már megjelent énekeket nem másolják le, hanem csak helyet hagynak ki nekik. (Ld. *Varjas Béla*: i. m.; *Eckhardt Sándor*: *Balassi Bálint összes művei*. Budapest, 1951; *Klaniczay Tibor*: *Hozzászólás Balassi és Rimay verseinek kritikai kiadásához*. MTA I. Osztályának Közleményei, XI. 1957. stb.) Ez az eljárás sokkal egyszerűbb akkor, ha lapról lapra másolnak, mintha a forrás és a másolat lapméretének eltérése miatt a másolóknak minduntalan ki kellene számolniuk a később lemásolandó szöveg várható terjedelmét.
- (5) *Varjas Béla*: i. m., XII. p.; *Balassa Bálint minden munkái*. Szerk.: *Dézi Lajos*. H. n., é. n. CI. p.
- (6) Az ívfüzetek határainak megállapításánál Orlovsky Géza leírására támaszkodtunk (ld. Orlovsky Géza: *A Balassi-kódex hasonmás kiadásához*. ItK, 1989, 425–426. p.), a vízjelek jelölésében pedig Vadai Istvánt követjük (ld. *Balassa-kódex*. Közzéteszi: *Köszeghy Péter*; előszó, átirás, jegyzetek: *Vadai István*. Budapest, 1994.
- (7) *Vadai István*: i. m.
- (8) Ld.: *Vadai István*: i. m.
- (9) Valójában további, teljes íveket adó levélpárok hiánya sem kizárható. De itt csak a módszert szeretnénk bemutatni, nem pedig a valóságban lehetséges összes esetet.
- (10) A *Balassa-kódex*ben is van példa az üresen hagyott lapokra (pl. a nagy crux), sőt, az ilyen levelek hiányára is (a Rimay-részben a 172., 173. lapok között). Mivel ezeket a lapokat később beírandó szövegek számára hagyták üresen, a lapok ürességének vers-értéke van.
- (11) 1–128. p.
- (12) Az ívfüzetek részletes leírását ld. *Vadai István*, i. m.
- (13) Ld. *Horváth Iván*: *Balassi költészete történeti poétikai megközelítésben*. Budapest, 1982.
- (14) *Varjas Béla*: i. m., 123. p.; *Horváth Iván*: i. m., 50. p.
- (15) *Gyarmathi Balassa Bálint költeményei*. Szerk.: *Szilády Áron*. Budapest, 1879, 326. p.; *Dézi Lajos*: i. m., 726. p.; *Balassi Bálint összes művei*. Szerk.: *Eckhardt Sándor*. Budapest, 1951, 259. p.; *Gerézy Rabán–Klaniczay Tibor*: *Balassi Bálint*. In: *A magyar irodalom története 1600-ig*. Budapest, 1964, 473. p.; *Gyarmati Balassi Bálint énekei*. Szerk.: *Köszeghy Péter–Szabó Géza*. Budapest, 1986, 299. p.
- (16) Az énekek csak az első három sora van lejegyezve, a lap többi része üresen van hagyva. Az ének 19 strófája körülbelül három lapra fér ki. Mivel a 144. laptól kezdődő üres helyet az ötödik kéz nem töltötte ki *Zrínyi-szövegekkel*, arra gondolhatunk, hogy a 144. lap utáni hiány az ötödik kéz munkájánál korábban keletkezhetett.
- (17) Ti. a 168–172. lapok, melyekre később az ötödik kéz *Zrínyi-szövegeket* másolt.
- (18) *Varjas Béla*: i. m., 178. p.
- (19) Mivel két lap egy levél, tizenöt lap pontosan 7 és fél levél, de a háromdimenziós térben fél levél nem létezik, ezért számol Varjas hét-nyolc levéllel.
- (20) A hatodik kéz csak egyszer, az általa másolt első lapon (181. p.) teszi ki az örszót. A negyedik kéz ebben az ívfüzetben csak a 174. lap harmadik hasábjában hagyja el.
- (21) Ld. a k ívfüzet tárgyalásánál.
- (22) Hogy az ívfüzet második felébe eső párlevelével együtt az 1 ívfüzet egyik, jelenleg csonka ívét teljes ívvé egészítse ki, hiszen az ívfüzetek levélszámának mindig négyvel oszthatónak kell lennie.
- (23) Még a másoló becslése előtt kihullhatott úgy egy levélpár, hogy a később bemásolandó tíz éneknek tizenöt lapnyi hely jusson. Egy ilyen lapkihullás a legkönnyebben úgy képzelhető el, ha a k ívfüzet szélső (B – C negyedvízjelű) levélpárjának a kihullását tételezzük fel a kódex iróanyagának csonkulásaként. Vö. 145. lap előtti hiány!
- (24) Római számokkal az elveszett, de rekonstruált lapokat jelöltük folyamatos számozással.
- (25) Ez az eredmény úgy jött létre, hogy egy éneket másfél lapnyi hosszúságúnak becsültünk.
- (26) *Gerézy Rabán–Klaniczay Tibor*: i. m., 471. p.; *Horváth Iván*: i. m.

(27) *Klanczay Tibor: Hozzászólás...*, 268. p.

(28) Uo., 277. p.

(29) Kettős lapozás vagy lapkihullás.

(30) *Varjas Béla*: i. m., 45. p.

(31) A Kőszeghy–Szabó-féle kiadás a Csáky-énekeskönyv alapján próbálja rekonstruálni a Balassa-kódex 31. és 36. énekét. A kérdéstről lásd: *Kőszeghy Péter–Szabó Géza*: i. m., 311–312. p.; és *Stoll Béla* erről írott recenzióját: ItK, 1987–1988, 222–226. p.

(32) *Dézi Lajos*: i. m., CVI. p.

(33) *Vadai István: Megjegyzések a Balassa-kódex filológiai problémáihoz*. Szeged, 1991. (Kézirat)

(34) Ld. fent, a h ívfűzet vizsgálatánál.

(35) *Orlovsky Géza*: i. m.

(36) A negyedívek vízjelrendje a következő:

g¹²: B – A – A – B – B – A – D – C – C – D – D – C

Ez egyszerűen kétféleképpen is csoportosítható:

B – A – A – B – B – A – D – C – C – D – D – C

B – A – A – B – B – A – D – C – C – D – D – C

Ha a belső levélpár megfordulását feltételezzük, akkor egy olyan keletkezéstörténetet kell konstruálnunk, mely szerint az eredetileg helyes vízjelsorrendű belső levélpárt kivették (kiesett), kifordították (kifordult), visszatették, irtak rá, megint kivették (kiesett), visszafordították (megint kifordult), újra visszatették, és így kötötték be. A történet elmondható, de nehezen hihető.

(37) *Bóta László: A Balassi–Rimay-versek első kiadásának keletkezéséhez*. ItK, 1983, 175. p.

(38) *Klanczay Tibor: Hozzászólás...*

(39) *Kőszeghy Péter: A Balassi-szöveghagyomány néhány kérdéséről*. ItK, 1985, 76–89. p.

(40) A 33. számú Balassi-éneknek („Bocsásd meg Uristen”) az első kéz hagy ki helyet az 55–56. lapokon; a 61-nek („Vitézek mi lehet”) a negyedik kéz a 97–98. lapokon, a negyedik kéz hagyja üresen a nagy cruxot (99–116. lapok) is. A következő üres helyet megint az első kéz hagyja ki a „Forog az szerencse”-nek a 144. lapon, üres helyet hagy a 147. lap alján is, a Rimay-rész kezdete előtt, majd a hatodik Rimay-éneknek („Légyen jó idő csak”), a tizediknek („Ő szegény megromlott”) a 154–155. lapokon, a tizenkettediknek („Katonák hadnagya”) a 160. lapon, ezután pedig a Rimay-rész nagy cruxa következik feltehetően a negyedik kéz kihagyásában (167–173. lapok). A negyedik kéz a 181. lapon hagyja abba a másolást.

(41) *Ács Pál: Rimay János korai versciklusai*. ItK, 1989, 306–311. p.

(42) A Célia-énekek számozással nem rendelkező variánsait („Két szemem világa”, „Kiáltok csak”, „Véttem ellened”) a számozott énekek szerves részének tekintjük, nem pedig más, számozatlanul beékelt költeményeknek.

(43) A 16. számú ének előtt (az „Én édes Ilonám” után) csak abban az esetben képzelhető el a forrás csonkulása, ha a forrásban a „Szép egynéhány szerelmes versek” utolsó sora *verso* aljára került, a 16. számú ének pedig *recto* tetején kezdődött, és a hiány ezek között (a *verso* és a *recto* között) jött létre. A lapról lapra való másolás elmélete ezt kizárja, mivel a Balassa-kódexben a 16. Rimay-ének kezdete nem *rectora* esik.

(44) Ács Pál elmélete a két problémát két lépésben magyarázza, nem csupán egy csonkulást, hanem ezen felül még egy számozatlan vers betoldását is feltételezi.

(45) 160–162. lapok, a 13., 14., 15. sorszámú versek hiánya.

(46) 167–172. lapok, a 21–30. énekek hiánya.